

İZZ BİN ABDUSSELÂM'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Mahmut Cihangir*

Öz

İzz b. Abdusselâm hicri VII. asırda yaşamış, önemli ilmî şahsiyetlerden birisidir. O fıkıh, tefsir, hadis, siyer, kalam, tasavvuf ve ahlak gibi alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Hayatının büyük bölümünü Şam'da, geri kalan kısmını da Kahire'de geçirmiş, buralarda çeşitli görevlerde bulunmuştur. Yaşadığı dönemde Şafii mezhebinin önde gelen liderlerinden biri olmuştur. Fıkıhta müçtehit seviyesine kadar yükselen İzz b. Abdusselâm birçok öğrenci yetiştirdiği gibi farklı alanlarda özgün eserler bırakmıştır. Bu makalemizde devrinin önemli âlimlerinden biri olan İzz b. Abdusselâm'ı biyografisine, ilmî kişiliğine ve yöntemine tasvirî bir metotla yer vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Biyografi, İzz b. Abdusselâm, Şafii, Mezhep, Fıkıh, Müçtehit.

Izz Bin Abdusselâm's Life And His Scientific Personality

Abstract

Izz b. Abdusselâm lived in VII. Century of the hegira and he was one of the important scientific people. He was a well-qualified scholar who had the works in the fields such as the islamic law, gloss, hadith, prophetic biography, kalam, mysticism and morals. He lived in Damascus in the great of his life and in Cairo for the rest of his life, and he had various duties in those places. He became one of the leading leaders of Safii communion in the period when he lived. Izz b. Abdusselâm who had the interpreter level of islamic law wrote the original works in the different fields as he grew many students. In our article, we will include Izz b. Abdusselâm who was one of the important scholars in his period, his biography, his scientific personality and his method with a descriptive method.

Keywords: Biography, Izz b. Abdusselâm, Shafii, Communion, Islamic Law, Interpreter of Islamic Law.

Giriş

İslam dünyasının önemli ilmî şahsiyetlerinden biri olan İzz b. Abdusselâm, İslami ilimler için parlak denilebilecek bir dönemde yaşamıştır. Yaşadığı dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olan Şam'da dünyaya gelmesi ve buradaki ilmî imkânları çok iyi bir şekilde değerlendirmiş olması, onun çok seçkin bir ilmî şahsiyet olmasında önemli yere sahiptir. İslami ilimlerin birçok alanında kaleme aldığı eserler bunu ortaya koymaktadır. Yaşadığı dönemin problemlerini mezhep taassubu altında kalmadan ve devrin otoritelerinin baskılarına aldırmadan doğru bildiği yöntemlerle çözmeye çalışmıştır. Yaşadığı dönemde Sultânü'l-Ulemâ diye isimlendirilmesi, müçtehid olduğunun söylenmesi, onun ne kadar büyük bir ilmî kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Her ne kadar hakkında birçok şey söylenmiş ve yazılmışsa da İzz b. Abdusselâm'ın hayatını ve ilmî şahsiyetini, tabakât kitaplarını ve hakkında yazılmış olan diğer eserleri göz önünde bulundurarak makalemizde farklı bir bakış açısıyla ele alacağız.

1. İzz b. Abdusselâm'ın Doğumu, Vefatı ve İlmi Kişiliği

İzz b. Abdusselâm Şam'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihini net olarak ifade eden bir bilgiye kaynaklarda rastlayamadık. Onun doğum tarihini kaynaklar iki farklı şekilde (h. 577/m. 1181) ve (h. 578/m. 1182) yılları olarak vermektedir. Asıl adı İzzuddin Abdulaziz b. Abdusselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî'dir.¹ Hayatının önemli bir kısmı Şam'da geçmiştir. Burada büyümüş ve İslami ilimleri öğrenmiş ve değişik görevler yapmıştır. Daha sonra Mısır'a giderek burada da ilmî çalışma ve görevlerde bulunan İzz b. Abdusselâm (h. 660/m. 1262) senesinde Kahire'de vefat etmiştir. Kabri şu anda Kurâfe-i Kübrâ denilen yerdedir.²

*Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Doktora Öğrencisi. Bu makale (Mahmut Cihangir, İzz Bin. Abdusselâm'ın Tefsirdeki Metodu, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, İzmir, 2013) başlıklı yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir. cihangir.me@hotmail.com.

Geliş T. / Received Date: 14/09/2018 Kabul T. / Accepted Date: 25/10/2018.

- ¹ Abdullah Mustafa el-Merağî, *el-Fethu'l-mubîn fi tabakâti'l-usuliyyin*, nşr. Muhammed Ali Osman, (Mısır: Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Ma, y.y, 1366/1947), 2: 73; Tacüddin Abdulvehhab Hasan Ali es-Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv, (Halep: Darü'l-İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1982), 8: 209; Cemâleddin Ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağriberdi'l-Atabekî, *en-Nücûmu'z-zâhira fi mülu-ki Mısır ve'l-Kahire*, (ys. ve ts.), 7: 208; İmadüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesîr, *En-Nihâye ve'l-bidâye*, thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî, (Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998), 17: 441; Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1: 315; Ahmed b. Muhammed el-Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, thk. Süleyman b. Salih el-Huzi, (Medinetü'l-Münevvere: Mektebetü'l-Ulumi'l-Hikme, 1997), 2: 242; İzzuddin Abdulaziz b. Abdusselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Thk. Ahmed Fethi Abdurrahman, (Lübnan: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2008), 1: 2; Abdullah b. İbrâhîm el-Vehîbî, *el-İzz b. Abdüsselâm hayâtuhû ve âsâruhû ve menhecuhû fi't-tefsîr*, (Kahire, Matbaatü's-Selefiyye, 1402/1982), 47; Muhammed Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, (Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1998), 39-40; Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Râfi b. Hicris es-Sellâmî, *Tarihü ulemâi Bağdad*, thk. Abbas el-Azâvî, (Beyrut: ed-Darü'l-Arabiyyetü li'l-Mevsuat, 200), 84; Ömer Nasuhî Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974), 2, 571; Ramazan Altıntaş, "İz. B. Abdüsselâm'ın İtikadî Görüşleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2000), 2; Abdulmuttalip Arpa, "İzzüddin b. Abdusselâm ve Kur'an çalışmaları", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1(2010): 15; Adnan Algül, *İzzüddin b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* (Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2016), 22; M. Sait Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006), 19.
- ² Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*. 8: 209-245-246; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73-74; Tağriberdi, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 39; İzz bin Abdüsselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Abdulmuttalip Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zî envâi'l-mecâz* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009), 91.

Kaynaklar İzz b. Abdusselâm'ın ölüm tarihini (h. 660/m. 1262) olarak vermiştir. İhtilafli olan konu ise, seksen iki yıl mı yoksa seksen üç yıl mı yaşadığıdır.³ Ona yakın bir zaman diliminde yaşamış olan tarih âlimi Subkî (h. 771/m. 1270) İzz b. Abdusselâm'ın vefat tarihini Cemâdiye'l-Evvel'in dokuzunda 660 yılı olarak vermekte ve onun, vefatından önce "Seksen üç sene yaşadım" dediğini nakletmektedir.⁴ Bu bilgiye göre İzz b. Abdusselâm'ın (h. 660/m. 1262) senesinde öldüğü düşünülürse, doğum tarihi olarak (h.577/m.1181) senesini almamız kanaatimizce daha tutarlı olacaktır. Onun doğduğu yıllarda Şam'ın, ilmî yapısına dair birkaç noktaya değinecek olursak, Şam'da her ilim sahasından âlim yaşıyordu. Hatta bu dönemde Şam, dinî ve aklî ilimlerde söz sahibi bilginlerin çok fazla rağbet ettiği bir yerdi. Emevi Camiî, ilim adamlarının ve talebelerin bulunduğu önemli bir ilim merkezi idi ve oraya insanlar ilim öğrenmeye geliyorlardı.⁵

Dâvûdî "*Tabakâtü'l-Müfessirin*" de, Subkî "*Tabakâtu's-Şafiiyeti'l-Kübrâ*" da ve Zühaylî "*İzz bin Abdusselâm*" isimli eserinde Subkî'nin babasından rivayet ettiğine göre Şeyh İzz b. Abdusselâm fakir bir ailede doğdu ve bu yüzden ilim tahsiline daha geç bir dönemde başladı. Genellikle o, Şam'da yoksulların yaşadığı Kalâse (Emevi Camisinin kuzey kapı kısmında bulunan yapılarıdır.) diye isimlendirilen kısımda kalıyordu. Onun ilim ile tanışmasını ise kaynaklar, başından geçen şu olay ile ilişkilendirmektedirler. Şeyh soğuk kış gecelerinin birinde ihtilam olmuş, Emevi Camisinde bulunan hamamda yıkanmış, tekrar uyumuş ve bir kez daha ihtilam olmuş, dönüp tekrar yıkanmış, geri döndüğünde kapılar kapatıldığından dolayı içeride kalmış, guslettiği su çok soğuk olduğu için rahatsızlanarak düşüp bayılmış, baygınlığı sırasında şöyle bir ses işitmiş: Ey İbn Abdusselâm! İlmî mi yoksa ameli mi istersin? Bu soru üzerine Şeyh der ki: İlmî isterim, çünkü ilim amele ulaştırır. Sabah olduğunda, Ebu İshak eş-Şirazi'ye ait olan "*Tenbîh*" adlı eseri alarak okumaya başlar. Bu kitabı kısa bir sürede ezberleyerek ilmî yolculuğuna çıkmış olur ve bundan sonra hayatı ilim yolunda devam eder.⁶ Her ne kadar kaynaklarda böyle bir olay aktarılsa da İzz b. Abdusselâm'ın sadece bu nedene bağlı kalarak ilim hayatına adım atmasını pek de mümkün görmemekteyiz. Bu olayın Şeyh'i harekete geçiren temel sâiklerden biri olduğu

³ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 48.

⁴ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiiyeti'l-kübrâ*, 8: 245-246; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 48; Sellâmî, *Tarihü ulemâi Bağdad*, 86; Algül, *İzzüddîn b. Abdusselâm'ın İslam hukuk bilimindeki yeri ve önemi*, 22-23.

⁵ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 46.

⁶ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiiyeti'l-kübrâ*, 8: 212-213; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 321; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 50; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 46-47; Altıntaş, "*İz. B. Abdusselâm'ın İtikadî Görüşleri*", 2; Arpa, "*İzzüddîn b. Abdusselâm ve Kur'an çalışmaları*", 17; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 103-104; Kavşut, *İzz b. Abdusselâm ve Ahlak Anlayışı*, 26-27.

kanaatini taşıyoruz. Şüphesiz ki onun ilim yolculuğuna çıkmasındaki önemli faktörlerden birisi de Subkî'nin rivayet ettiği bu hadise olmuştur ki, İzz b. Abdusselâm'ın ameli değil ilmî tercih etmesiyle ilim yolculuğu başlamıştır. Şam'da yaşadığı yer ve dönemde ki şartlar da, onun ilimle uğraşmasında önemli bir faktör olmuştur. Çünkü o dönemlerde Şam, her ilim dalından âlimin bulunduğu bir ilim merkezi idi. Emevi Camiî ise bir akademi gibi faaliyet gösteriyordu. İzz b. Abdusselâm, ilim yolculuğuna başladıktan sonra hadis, fıkıh usulü, fıkıh, kelim ve tefsir gibi şer'î ilimlerde zamanın önde gelen âlimlerinden dersler aldı.⁷ Bütün bunlar gösteriyor ki, İzz b. Abdusselâm küçük yaşlarda ilimle tanışmış, içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar gereği ilimle uğraşamamıştır, Emevi Camisinin hamamında yaşamış olduğu olay, onun ilimle meşgul olmasında önemli bir faktör olmuştur.

İzz b. Abdusselâm'ın ilmî serüveni böylelikle başlamış ve zamanla döneminin önemli âlimlerinden birisi olmuştur. Ayrıca çeşitli lakaplarla ve nisbelerle anılmış, değişik mevki ve görevlerde bulunmuş, hiçbir zorlama ve baskıya aldırış etmeden doğru olduğuna inandığı şeylerden ödün vermemiş ve Sultânü'l-Ulema diye şöhret kazanmıştır.

İzz b. Abdusselâm, bilgi ve görüşlerine itibar edilen, ictihad makamına yükselmiş, tüm İslam aleminin kabul ettiği önemli bir şahsiyettir. Onun ilme verdiği değer şu ifadesinde görülmektedir: "Otuz sene boyunca hiç uyumadım."⁸ Onun ilimde ulaştığı seviyeyi ve ilim geleneğine verdiği değeri belirten şu cümlesi oldukça önemlidir: "İlimlerden herhangi birini elde edebilmek için ders aldığım hocalardan hiçbirine muhtaç olmadım. Öyle ki onlar, artık kendi kendine çalış, çünkü sen bizlere muhtaç değilsin demekteydiler. Fakat ben buna ikna olmuyor ve hocalarımdan ders almaya devam ediyordum."⁹ Yukarıda ki ifadelerinden, İzz b. Abdusselâm'ın, ilmîn sadece bireysel çabaya bağlı bir ürün olduğunu kabul etmediğini, aynı zamanda bir diyalektik olduğunu düşündüğünü söyleyebiliriz. Onun ilmî yüceliğini ve saygınlığını Cemâlü'd-Dîn b. el-Hâcib şöyle ifade eder: "İbn Abdusselâm, Gazâlî'den daha fakihtir." Yine Şeyhu'l-İslâm İbn Dakîk ise: "İbn Abdusselâm, selâtîn-i ulemâdan birisidir." der.¹⁰

Buraya kadar aktardığımız bilgiler doğrultusunda diyebiliriz ki İzz b. Abdusselâm, ilmî hayatına Şam'da başlamış burada ki medreselerde eğitim

⁷ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 46-47-48-49-50.

⁸ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 319; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 52; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 49.

⁹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 51; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 49.

¹⁰ Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

görmüş, daha sonra da değişik ilim merkezlerine yönelmiştir.¹¹ İzz, Şam'dayken üç yolculuk yapmıştır. Bu yolculuklarda değişik haberler ve bilgiler öğrenmiştir. Bunların ilki Bağdat'a, ikincisi Mısır'a, sonuncusu ise Hicaz diyarına yaptığı yolculuktur. Son yolculuğunu, hac ve umre yapmak kastıyla yapmıştır.¹²

O, ilim için yaptığı yolculukların yanı sıra yaşadığı dönemde meşhur olan birçok âlimden dersler almış ve çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bunların en önemlilerinden birkaçını sayacak olursak, Hafız Ebu Muhammed el-Kasım (h. 600/m. 1204)'dan hadîs dersi, Fahrü'd-Din İbn Asâkir (h. 620/m. 1223)'den fıkıh dersi, Seyfü'd-Dîn Âmidî (h. 631/m. 1233)'den usûl, Şeyh Şihâbü'd-Din Suhreverdi'den tasavvuf ahzetmiştir. Kendisinden de, Ebu'l-Abbas en-Nablusî (h. 694/m. 1295), Şeyhu'l-İslâm İbn Dakîk el-İyd (h. 702/m. 1303), Hafız Ebû Muhammed ed-Dimyâtî (h. 705/m. 1306), Ebü'l-Hasen el-Bâcî (h. 714/m. 1314) gibi meşahirden olan talebeleri rivayette bulunmuştur.¹³

2. İzz Bin Abdusselâm İçin Kullanılan Nisbe, Künye ve Lakaplar

2.1. Nisbeleri

İzz b. Abdusselâm için tabakât kitaplarında ve hayatıyla ilgili yazılmış eserlerde çeşitli nisbeler kullanılmıştır. Bunlar arasında es-Sülemî, el-Mağribî, ed-Dımaşkî, el-Mısırî ve eş-Şafiî gibi nisbeler sayılabilir.¹⁴

Onun için kullanılan es-Sülemi nisbesi, Arap kabilelerinden biri olan es-Sülem'e mensubiyetinden dolayı kullanılmıştır. Aynı zamanda bu kabile, Mudar kabileleri içerisindeki meşhur kabilelerden birisidir.¹⁵

¹¹ Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 52; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 50-51.

¹² Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 50.

¹³ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

¹⁴ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8, 209; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73; Tağriberdi, *Nücümü'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî el-İsnevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 2: 83; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; İbn. Kesîr, *En-Nihâye ve'l-bidâye*, 17: 441; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 39; İzz bin Abdüsselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 571; Ali Muhammed Sallâbî, *Sultânü'l-Ulema bai'ü'l-umerâ*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 11; Arpa, "İzzüddin b. Abdusselâm ve Kur'an çalışmaları", 17; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zî envâi'l-mecâz*, 102-103.

¹⁵ Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 40; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zî envâi'l-mecâz*, 103; Adnan Algül, "İzzüddin b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti" *Ekev Akademi Dergisi*, 20/67(2016): 32; Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, 19.

İzz b. Abdusselâm'ın atalarının aslen Mağripli (Faslı) olmasından dolayı, Mağribi nisbesi kullanılmıştır. Mağrib'ten gelerek Şam'a yerleşen ataları orada yaşamışlardır.¹⁶

İzz b. Abdusselâm Şam'da doğup, orada büyüdüğü ve hayatının büyük bir kısmını orada geçirdiği, orada ilim öğrendiği ve orada çeşitli görevlerde bulunduğu için Şam'a nisbetle ed-Dimeşkî nisbesi verilmiştir.¹⁷

Mısır'a nisbetle, el-Mısri nisbesi kullanılmıştır. İzz b. Abdusselâm Mısır'a gitmiş, orada ilmî hayatını devam ettirerek uzun yıllar kalmış ve orada vefat etmiştir. Farklı memleketlere nispeti sebebiyle onun hakkında İsnevî şöyle der: "Aslen Mağriblidir, doğumu Şam'dır, Mısır ise evi ve ölüm yeridir."¹⁸

O Şafiî mezhebindedir. Fakih İmam Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî'nin mezhebine nisbetle, eş-Şafiî nisbesi verilmiştir.¹⁹ İzz b. Abdusselâm bu mezhepte fakih olmuş, kadılık görevinde bulunmuş ve bu mezhebin görüşleriyle fetva vermiştir. Şafiî mezhebi hakkında fıkıh kitabı yazmış ve bu mezhepte ictehad makamına ulaşmıştır.²⁰

2.2. Künye ve Lakapları

Tabakât kitapları ve hayatını konu alan kitaplar da İzz b. Abdusselâm için çeşitli künye ve lakaplar kullanılmıştır. Onun için Ebu Muhammed, İzzeddin, İzzeddin b. Abdusselâm, İbn Abdusselâm, İzz b. Abdusselâm, el-İzz, Sultânü'l-Ulemâ, Bâyiü'l-Mülûk gibi künye ve lakaplar kullanılmıştır.²¹ Onun en çok kullanılan lakabı ise İzz b. Abdusselâm'dır.

¹⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 40; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 103; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 32; Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, 19.

¹⁷ Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 40-41; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 103; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 32; Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, 20.

¹⁸ Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 103; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 32; Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, 20.

¹⁹ Tağriberdi, *Nücümü'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 103; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 32; Kavşut, *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*, 20.

²⁰ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41.

²¹ Subkî, *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 209; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73; Tağriberdi, *Nücümü'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; İsnevî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, 2:83; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 39; İzz bin Abdüsselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Bilmen, *Takâtü'l-müfessirin*, 2: 571; H.

Onun için kullanılan lakapların başında Ebu Muhammed gelmektedir ki, tabakâtlarda ve onun hayatıyla ilgili kitaplarda bu lakap çok sık görülmektedir.²² İzz b. Abdusselâm'ın çocuklarından ilimce en meşhuru Muhammed Abdullatif (h. 695/m. 1296) olduğu söylenmektedir, daha sonra diğer oğlu İbrahim'i zikredebiliriz. Ona oğlu Muhammed'e nispetle Ebu Muhammed denilmiştir.²³

İzzeddin lakabı, İzz b. Abdusselâm'ın yaşadığı asırda genellikle âlimler, halifeler, emirler ve melikler için kullanılan bir lakaptı. Din nisbesi ise özel bir anlama sahiptir. Allah'ın dinine yakınlık, O'nun tarafından sevilme, dinine önem vermek, lütuf ve ikramını arzu etmek ve O'na hizmette özveride bulunmak gibi anlamlara gelmektedir. Din ise burada, insanların sayesinde yardım ve ikrama nail olması ve nüfuzlarının güçlenmesi gibi bir işlemdir. İzz b. Abdusselâm'a, "Dinin şerefi, dinin izzeti" anlamına gelen bu lakabın verilmesi, onun dini emirleri yerine getirirken gösterdiği hassasiyet, kararlılık ve gayretten dolayıdır.²⁴

İbn Abdusselâm lakabı da, yaşadığı dönemde bilinen ve aşına olunan bir lakaptır. Ancak o dönemde çok kullanılan bu lakabın olumsuz yanı, yazılan eserlerin kime ait olduğu noktasında bazı karışıklıklar ortaya çıkabilmekte ve bazen onun olmadığı halde bazı kitaplar ona nisbet edilebilmektedir.²⁵ Tam da burada Vehîbî onun en meşhur lakabının İbn Abdusselâm olduğunu söylemektedir.²⁶

"el-İzz" ise İzzeddin lakabının kısaltılmış şeklidir. Bu onun yaşadığı dönemde insanlar arasında bilinen en meşhur lakabıdır. Fıkıh, tercüme ve tarih kitaplarında kullanılan bu lakap, görüldüğü kadarıyla "Sultânü'l-Ulema" gibi oldukça meşhurdur.²⁷

Şu halde onun için kullanılan lakaplardan birisi de âlimlerin Sultânı anlamına gelen, "Sultânü'l-Ulema" lakabıdır.²⁸ Zühâyli, "İzz b. Abdusselâm" adlı eserinde bu lakap İzz b. Abdusselâm'ın lakabıdır der. Bu lakap onun

Yunus Apaydın, "İbn. Abdusselâm, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 284.

²² Subkî, *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, 8: 209; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73; Tağriberdi, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 39; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Bilmen, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

²³ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41.

²⁴ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41.

²⁵ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41-42.

²⁶ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 47.

²⁷ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41.

²⁸ Subkî, *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, 8: 209; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 41; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Kavşut, *İzz b. Abdusselâm ve Ahlak Anlayışı*, 22.

öğrencisi İbn Dakîku'l-îd (h. 702/m. 1303) tarafından verilmiştir. İbn Subkî de “Şeyh İzzeddin, Sultânü'l-Ulema diye lakaplandırıldı.” demiştir.²⁹

İzz b. Abdusselâm'ın “Sultânü'l-Ulema” diye isimlendirilmesi, onun hiçbir baskı ve zorluğa aldirmeden karşısındaki kim olursa olsun doğruluğuna inandığı şeyleri söylemesidir. O, yöneticilerin hatalarını gördüğü zaman buna dair delillerini ortaya koyarak yaptıklarının yanlış olduğunu çekinmeden söylerdi. Bunun yanında İctihad kapısının kapandığını iddia eden, kendilerinden önceki âlimlerin görüşlerinin dışına çıkmayan ve bazı meselelerde kaba ve sert olan âlimlerin görüşlerine muhalefet ederdi. O bir yöntem olarak başkalarını taklit etmek yerine, yenilikçi düşünce ve fikirlere önem verirdi, üstelik bu konuda eleştirilmekten de çekinmezdi. Âlimlerin efendisi lakabıyla anılması ise, çokça ders vermesi, birçok alanda kitaplar yazması, üstün bir yeteneğe sahip olması ve yaşadığı dönemde Şafiî'lerin önde gelen âlimlerinden olması ve müctehid seviyesine yükselmesindedir. İzz b. Abdusselâm ilmî birikimini amele de aktarabilen şahıslardan biridir. Hatta denilebilir ki ömrü insanlara iyilikleri emretmek ve onları kötülüklerden alıkoymaya çalışmakla geçmiştir. Allah'tan başka hiç kimseden korkmamış, doğru bildiği ve inandığı görüş ve düşüncelerini herkesle paylaşmış, olay ve olgulara eleştirel ve objektif bir gözle bakabilmiş özgün bir şahıstır. Şam'da Emevi Camii Hatipliği yaptığı dönemde gelenekselleşmiş olan yöneticileri övme ve mimbere kılıçla çıkma gibi adetleri, tepkilere aldırış etmeden bid'at oldukları gerekçesiyle yapmamıştır. Yine Regâibte ve Şaban ayının on beşinci gecesinde kılınan namazları bid'at olduğu gerekçesiyle kaldırması güzel birer örnektir.³⁰

İzz b. Abdusselâm bu ilmî duruşuyla halk arasında sevilen ve sözüne itibar edilen bir âlim olmuştur. Onun ölümü üzerine Memlûk Sultânı Baybars'ın söylediği şu söz, onun halk nezdindeki gücüne işaret etmektedir: “Bugün iktidarımın temelleri daha da sağlamlaşmıştır. Çünkü bu âlim, şayet insanlardan isteseydi, tahtımı yerle bir edebilirdi.”³¹ Bu aynı zamanda ulemânın umerâ katındaki itibarını belgeleyen dikkat çekici bir cümledir. İlmî birikimini yaşam felsefesine aktarabilen bir âlimin elde ettiği saygınlığın, iktidar nazarındaki gücünü göstermektedir.

Kanaatimiz odur ki, İzz b. Abdusselâm'ın “Sultânü'l-Ulema” diye isimlendirilmesinin asıl nedeni, yaşadığı dönemde geniş halk kitleleri tarafından

²⁹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; İsnvî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, 2: 83; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 47; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 42; Apaydın, “İbn. Abdusselâm, İzzeddin”, 19: 284.

³⁰ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Tağriberdi, *Nücümü'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 42-43; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2; Altıntaş, “İz. B. Abdusselâm'ın İtikadî Görüşleri”, 3.

³¹ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, 8: 215; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 192.

itibar görmesi, şer'î alanlarda çok sayıda eser vermesi, hakikatten asla ödün vermemesi, düşüncelerinde ki kararlılığı, görevinden azledilmek ve hapse atılmak gibi sonuçlar doğursa dahi, görüşlerini savunması ve yalnız Allah'tan korkarak, düşüncelerinin arkasında durup onları pratiğe yansıtmasıdır.

İzz b. Abdusselâm için kullanılan lakaplardan birisi de "Bâyü'l-Mülûk" (Meliklerin Satıcısı) anlamına gelen lakabıdır.³² Onun için bu lakabın kullanılmasının nedeni, asla doğru bildiği değerlerden taviz vermemesi, dinî ve aklî ölçütlere ters düşmedikçe verdiği karardan geri adım atmaması ve sonucu ne olursa olsun, başına gelebilecek her türlü zorluğa katlanabilmesidir.

Meliklerin satıcısı anlamına gelen "Bâyü'l-Mülûk" lakabı ile anılmasının sebebi olarak zikredilen şu anekdot oldukça dikkat çekicidir. İzz b. Abdusselâm Şam'daki görevi esnasında verdiği fetvalardan dolayı baskı altında kalmış, fetva vermesi engellenmiştir. Hatta bu yüzden görevinden azledilmiş ve hapse mahkûm edilmiştir. Bu sebeple de (h. 639/m. 1241) senesinde Mısır'a hicret etmiştir.³³ Mısır Meliki Salih Necmeddin Eyyûb (h. 646/m. 1248), İzz b. Abdusselâm'ın ilmî seviyesi yüksek bir âlim olduğunu bildiği için ona çeşitli ikramlarda bulunmuş, buradaki Amr b. Âs Camiî hatipliğini ve kadılık görevini vermiştir.³⁴

Şeyh İzz b. Abdusselâm, Şam'daki duruşunu Mısır'da da göstermiştir. Görüşlerinden hiçbir zaman dönmemiş, kendisine itibar edilen saygın bir âlim olmaya devam etmiştir. İktidarını güçlendirmek için Salih Necmeddin Eyyûb, Beytülmalin gelirleriyle çok sayıda köle satın almış ve bunların sayıları zamanla artmış, orduda ve yöneticilik kademelerinde çeşitli görevlere getirilmişlerdir. Bu dönemde Mısır'da kadılık görevini ifa etmekte olan İzz b. Abdusselâm, bu kişilerin Beytülmalin gelirleriyle alınmalarını gerekçe göstererek, köle konumunda olduklarını söylemiş ve onların yöneticilik yapamayacaklarını belirtmiştir. Kadılık görevinin yetkilerini kullanarak, Memlûk emirlerinin her türlü yetkilerini durdurmuştur. Memlûk emirleri, İzz b. Abdusselâm'ın vermiş olduğu bu fetva üzerine, bir araya gelerek onun bu fetvasını kaldırmasını istemişlerdir. Bunun mümkün olmadığını belirten İzz b. Abdusselâm, memlûklerin bir pazarda satılıp, bedellerinin Allah yolunda harcanması gerektiğini, sonra da azad edilip tekrar görevlerine iade edilebileceklerini söylemiştir. Onun fetvasından geri adım atmaması üzerine durum Sultâna bildirilmiştir. Bunun üzerine Sultan, kendisini ilgilendirme-

³² Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 182; Apaydın, "İbn. Abdusselâm, İzzeddin", 19: 284.

³³ Tağriberdi, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 315; Edirnevî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 2: 242; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 179; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 2.

³⁴ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 179.

yen mevzulara karışmamasını söyleyince, İzz b. Abdusselâm kadılık görevini bırakmış, ailesini ve eşyalarını da alarak Mısır'dan ayrılmıştır. Onun Kahire'den ayrıldığını öğrenen araların da çocukların ve kadınlarında olduğu çok sayıda insan, onu bu kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Sultan Salih Mısır halkının İzz b. Abdusselâm'a olan bu sevgi ve ilgisini görünce geri adım atmış ve Kahire'nin dışına ulaşmadan ona yetişip geri dönmesini talep etmiştir. Sultan, İzz b. Abdusselâm'ın fetvasının gereğini yerine getireceğine söz vererek, tekrar Mısıra dönmesini sağlamıştır.³⁵

Mısır'a dönüp görevine başladıktan sonra, Mısır emiri, İzz b. Abdusselâm'dan fetvasını geri almasını istemiş, fakat o bu isteği reddetmiştir. İsteğinin yerine gelmemesi üzerine emir, onu tehdit etmiş ve kendisini öldürmek üzere gönderdiği bir birlik evini kuşatma altına almıştır. Kapıyı çaldıklarında Şeyhin oğlu Abdullatif, kapıya bakmış ve durumu babasına haber vermiştir. İzz b. Abdusselâm kapıya gelip Emire baktığında, Emir in eli tutulmuş ve kılıcı yere düşmüştür. Yaptığı yanlışlığı fark eden Emir gözyaşları içerisinde ondan özür dilemiş ve elinin düzelmesi için dua etmesini istemiştir.³⁶

Sultan Salih'in verdiği söz üzerine Mısır'a geri dönen İzz b. Abdusselâm, memlûk emirlerinin satışlarının gerçekleştirilmesi için, hemen bir pazar kurdurmuş, bu pazarda emirleri oldukça yüksek bir fiyatla satışa çıkarmıştır. Sultan Salih, açık artırma usulüyle satılan emirleri almak için, en yüksek fiyatı ödemiş ve bu ücreti kendi özel mülkünden karşılamıştır. Satın alma işi bittikten sonra memlûk emirlerini hürriyetlerine kavuşturarak görevlerine döndürmüştür. Satma işleminden elde edilen bu bedel insanların tasarrufunda harcanmak üzere Beytülmale gönderilmiştir. Eşine rastlanılmamış bu olaydan sonra İzz b. Abdusselâm "Bâyü'l-Mülûk " lakabıyla anılmıştır.³⁷

3. İzz Bin Abdusselâm'ın Almış Olduğu Görevler

İzz b. Abdusselâm hayat tarzı ve ulaştığı ilmî seviye nedeniyle yaşadığı yerlerde ve bulunduğu ortamlarda halkın ve yöneticilerin ilgisini çekmiştir. O halk ve yöneticiler nazarında, saygı ve güven elde edebilmiş büyük bir ilmî şahsiyet olduğu için, yaşadığı yerlerde resmi veya resmi olmayan çeşitli görevlerde bulunmuştur. Üstlendiği görevleri yerine getirirken adalet ve doğruluk ilkesine daima sadık kalmış, baskı ve zorlamalara aldırış etmemiş,

³⁵ Subkî, *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 216-217; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 317-318-319; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 179-180-181; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 109; Algül, *İzzuddîn b. Abdusselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 46; Kavşut, *İzz b. Abdusselâm ve Ahlak Anlayışı*, 24.

³⁶ Subkî, *Tabakâtü's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 217; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 317-318.

³⁷ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 180-181.

gerekli gördüğü durumlarda görevini dahi bırakma pahasına, doğru bildiği şeylerden asla geri adım atmamıştır.

3.1. Müftülük

İzz b. Abdusselâm'ın yaşadığı dönemde müftülük makamı, İslam devletinde resmi bir görev olarak görülmezdi. Âlimler dini emirleri tebliğ etmek maksadıyla bu görevi yerine getirmektedirler. Resmi bir makam olarak görülmeye başlanması ise Osmanlı Hilafeti döneminde olmuştur.³⁸

İzz b. Abdusselâm Şam müftüsü olarak anılmıştır.³⁹ Şam'da bulunduğu dönemde çevresindeki insanlara faydalı olmaya çalışmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz Sultan Salih olayında olduğu gibi, onun hayatında baskı ve zorluklar karşısında pes etme durumu görülmemiş, bağnazlık ve lakaytlık gibi bir hale de şahit olunmamıştır. İzz b. Abdusselâm Şam'da müftülük yaptığı senelerde, Şam yöneticisi Melik Eşref Musa (h.662/m.1230) kendisini, Ehli hadis diye isimlendirilen Hanbeli'lere yakın hissetmiş, onların "kelamullah" konusundaki teşbihçi görüşlerine ilgi duymuş ve devletin imkânlarını onlar için seferber etmiştir. Melik Eşref'in kendilerine yakın olduğunu bilen Ehli hadis ise Şam'daki Eş'ârilere baskı kurmaya çalışmıştır. İzz b. Abdusselâm'ın görüşleri de Eş'âri akidesine yakın olduğu için Melik Eşref'e şikâyet edilmiş, bunun üzerine emir, İzz b. Abdusselâm'ın bu konudaki görüşlerini öğrenmek istemiştir. İzz b. Abdusselâm "Anlaşılan bu mektup, beni imtihan etmek için yazılmıştır. Lakin Allah'a andolsun ki, onda doğrulardan başka bir şey yazmayacağım." demiş ve meşhur akidesini "*Mülhâtü'l-i'tikâd*" adlı eserini yazarak melike ulaştırmıştır. O, kaleme aldığı bu risale ile Hanbeli'lerin "kelamullah" konusundaki görüşlerine ters düştüğü için, emir tarafından fetvâ vermesi yasaklanmıştır.⁴⁰

Salih İsmail'in haçlılara Sakif Kalesi ile Sayda (Bugün Lübnan'ın başkenti Beyrut'a yaklaşık 43km. mesafede bulunan Sidon "Sayda" şehri) ve Safed (Bugün İsrail kontrolünde Müslüman, Yahudi ve az sayıda Hristiyan'ın yaşadığı yer) şehirlerini vermesi üzerine, İzz b. Abdusselâm, Salih İsmail'i cuma hutbesinde tenkit etmiş, bunun üzerine Salih onu görevinden azletmiş ve hapse attırıştır. Hapisten çıktıktan sonra İzz b. Abdusselâm Mısır'a gitmiştir.⁴¹

İzz b. Abdusselâm Mısır'a (h. 639/m. 1241) yılında gelmesinin ardından burada da ilkeli duruşunu muhafaza ederek aynı titizlik ve özveri ile çalış-

³⁸ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 55; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 74.

³⁹ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 55; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 75.

⁴⁰ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyeti'l-kübrâ*, 8: 218-219; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 323; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 55; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 76-163-164.

⁴¹ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316.

mıştır. O, fetvâ vermede o kadar üst bir düzeye erişmiştir ki, Mısır'a geldikten sonra, orada fetvâ veren âlimler, ona olan saygılarından dolayı fetvâ verme işini ona bırakmışlardır. Hatta İzz b. Abdüsselâm Mısır'a geldikten sonra, oranın müftüsü olan Hâfız el-Münzîri, artık Şâfiî fıkında fetvâ vermemiştir. Bu hususta Hâfız el-Münzîri şöyle söyleyerek onu taltif etmiştir: "Şeyh İzzeddin'den önce biz fetvâ veriyorduk, ancak onun gelişinden sonra fetvâ vermeyi bıraktık."⁴² Bu da göstermektedir ki, İzz b. Abdüsselâm yaşadığı dönemde tanınmış bir şahsiyet olmuş ve ilmî açıdan büyük bir makam elde etmiştir.

İzz b. Abdüsselâm fetvâ verme konusunda çok titiz davranırdı. Fetvâ verirken doğru hüküm vermeye dikkat eder, zaman içerisinde verdiği fetvânın hatalı olduğunu anladığında ise, fetvâsının yanlış olduğunu duyurarak insanları uyarırdı. Subkî ve Dâvûdî'nin rivayet ettiğine göre bir keresinde bir mesele hakkında fetvâ vermiş, sonraları vermiş olduğu fetvânın yanlış olduğunu anlamış, Kahire'de ve Mısır'da; "Kim şu fetvâmı işittiyse, onunla amel etmeyi bıraksın, zira o fetvâm yanlıştır." diye ilan ettirmiştir.⁴³

3.2. Müderrislik

İzz b. Abdüsselâm'ın yapmış olduğu görevlerden birisi de müderrisliktir.⁴⁴ Yukarıda ayrıntılı olarak zikrettiğimiz gibi onun ilim hayatı, Emevi Camiî'nde yaşadığı olaydan⁴⁵ sonra Ebu İshak eş-Şirazi'nin "*Tenbîh*" adlı eserini okumasıyla başlamıştı.⁴⁶ Bu olaydan sonra o, hayatını ilme adanmış, dönemindeki koşullara göre ilim öğrenmek için Bağdat ve Mısır'a yolculuklar yapmıştır.⁴⁷ Ulaştığı ilmî seviye ve yapmış olduğu görevler ile her zaman etrafındaki insanlara yol göstermeye çalışmış, çok sayıda talebe yetiştirmiştir.

Onun dönemindeki ilim öğrenme metotlarına bakacak olursak, o dönemde şer'i eğitim iki şekilde yapılmaktaydı. Birincisi resmi olmayan eğitim sistemiydi ki, bu sistemde ilmî elde etmek için belirli bir mekân ve zaman sınırlaması yoktu, evlerde, camilerde, mescitlerde veya medreselerde yapı-

⁴² Subkî, *Tabakâtu's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, 8: 212; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 57; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 78; Arpa, *İzz b. Abdüsselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 106; Algül, *İzzeddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 44.

⁴³ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, 8: 214; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 322.

⁴⁴ Tağriberdî, *Nücumu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316-317; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 80-81; İzz bin Abdüsselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 3-4.

⁴⁵ Şam'da yoksulların yaşadığı Kalâse denilen, Emevi Camisinin kuzey kapı kısmında bulunan yapılarıdır.

⁴⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 321; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 50; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 46-47.

⁴⁷ Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 47-48-49-50; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 50-51-81.

lırdı, bu tarz eğitim resmi değildi. Bu eğitim sabah namazının kılınmasından sonra başlar, akşam namazından sonraya kadar, yaz kış demeden, belirli bir zaman sınırlaması olmadan devam ederdi.⁴⁸

İkinci eğitim şekli ise resmi eğitim sistemiydi ki, devlet tarafından şehirlerde, cami ve mescitlerde yapılırdı. İzz b. Abdusselâm'ın döneminde resmi eğitim veren önemli merkezlerden bazıları şunlardı: Şam'da Emeviyye Camiî, Kâhire'de Ezher Camiî, Mısır'da Amr b. Âs Camiî, Bağdat'ta el-Mansûr Camiî, Fas'ta el-Karaviyyîn Camiî, Hicaz'da Harameyn Camiî, Tunus'ta Zeytûne Camiî. Bu dönemde zorunlu eğitim sistemi yoktu, sadece ilim elde etmek isteyenler, âlimlerin yaşadığı yerlerde, evlerde veya camilerde ders halkaları oluşturur ve isteyen herkes istediği fakihten, istediği âlimden, hocadan ilim öğrenebilirdi.⁴⁹

İzz b. Abdusselâm ilk kez Şam'da resmi olmayan eğitim tarzında, serbest eğitim modeli diyebileceğimiz bir formatta eğitim vermiştir. İzz b. Abdusselâm müderrisliğe ilk olarak böyle başlamış, istediği herhangi bir mekânda, evinde veya camide dersler vermiştir. Onun verdiği bu dersler ağırlıklı olarak fıkıh ve fıkıh usulü üzerineydi. Buna dair İbn Kesir şöyle demiştir: "Şam'da müderrislik görevinde bulunduğu süre zarfında talebeler ondan faydalanmıştır."⁵⁰

İzz b. Abdusselâm gayri resmi müderrisliğin yanı sıra, belirli bir mekâna bağlı kurumsal olarak resmi müderrislik de yapmıştır. Bunlardan birisi Şam'ın dışında Kâsiyûn dağının eteklerinde bulunan Şibliyyetü'l-Berâniye Medresesidir. Bu mahalde oturanların çoğunluğu Hanbeli mezhebine tabi oldukları için burada fazla muvaffak olamamış, fitne çıkabilir endişesiyle bu medresede ders vermeyi bırakmıştır. Görev yaptığı diğer yerler ise, Aziziye ve Gazzâliyye medreseleridir. Bu zaviyeler Emevîyye Camiî'nin batı cephesinde bulunur ve dönemin önemli eğitim merkezlerinden sayılırdı. Gazzâli'nin bu medresede uzun yıllar hocalık yapmasından dolayı, Gazzâli nisbesiyle anılmıştır. Sultan Melik Kamil'in Şam'a h. 635/m. 1237 senesinde gelmesinin ardından, İzz b. Abdusselâm'ı Gazzâliyye medresesine müderris olarak atamıştır.⁵¹

İzz b. Abdusselâm Şam'da gayri resmi ve resmi müderrislik görevlerinde bulunduktan sonra Mısır'a geldiğinde Amr b. Âs Camiînde hutbe irad etme

⁴⁸ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 79.

⁴⁹ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 79-80.

⁵⁰ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 80.

⁵¹ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyeti'l-kübrâ*, 8: 210-242; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 54; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 81; Altuntaş, "İz. B. Abdusselâm'ın İtikadî Görüşleri", 3; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 105-106; Algül, *İzzuddîn b. Abdusselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 42.

ve kadılık görevlerinin yanında müderrislik vazifesinde bulunmuştur.⁵² Mısır'a geldikten sonra müderrislik görevini ilk başlarda gayri resmi eğitim metoduyla kadılık ve hatiplik göreviyle birlikte sürdürmüştür. Kadılık görevini bırakıncaya kadar bu şekilde müderrislik yapmaya devam etmiştir. Bu görevini bıraktıktan sonra Sultan Salih Necmeddin Eyyûb (h. 646/m. 1248) tarafından Kahire'de bulunan Salihîye Medresesinin müderrisliğine atanmıştır. Burada dört mezhebe göre fıkıh dersleri vermiştir.⁵³ Bu görevi Cemâdiye'l-evvel'in onunda ölünceye kadar (h. 660/m. 1262) devam ettirmiştir.⁵⁴ Subkî "*Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-Kübrâ*" adlı eserinde onun Cemâdiye'l-evvel'in dokuzunda öldüğünü söylemektedir.⁵⁵

3.3. Hatiplik

İzz b. Abdusselâm'ın yapmış olduğu görevlerden bir diğeri de hatipliktir.⁵⁶ Bilindiği üzere hutbe başlı başına önemli bir davet metodu ve edebi fenlerden birisidir. Aynı zamanda İslam devleti olmanın alametlerinden biri olan hutbe, halkların ve ulusların bağımsızlık alametidir. Bu niteliğinden dolayı hatiplik İslam coğrafyasında resmi bir görev olarak yürütülürdü. Hatipler doğrudan sultan, halife veya onların vekilleri tarafından atanırdı. Büyük camilerin hatipliği önemli bir görev kabul edilir ve hutbeler buralarda hazırlanırdı. Hatiplerin atanması ve görevlerine son verilmesi de emirler tarafından yapılırdı.⁵⁷

İzz b. Abdusselâm Şam Emeviyye Camiî'nde Sultan Salih İsmail'in iktidarından önce, Rabî'l-ahir h. 637/m. 1239 senesinde hatiplik görevinde bulunmuştur.⁵⁸ Daha sonraları Salih İsmail'in iktidarı sırasında da hutbe verme görevine devam etmiş ancak, Salih İsmail'in haçlılara Sakif Kalesini, Safed ve Sayda şehirlerini vermesi üzerine, İzz b. Abdusselâm cuma hutbesinde Salih'i tenkit etmiş, bunun üzerine Salih (h. 637/m. 1239) senesinde

⁵² Tağriberdi, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 80-81-83; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 3-4.

⁵³ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 211-244; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 83.

⁵⁴ Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 74; Tağriberdi, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 83.

⁵⁵ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 245-246.

⁵⁶ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210-242; Merağî, *Fethu'l-mubîn*, 2: 73; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 84-85; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 3.

⁵⁷ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 84-85.

⁵⁸ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 59; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 85; Arpa, *İzz b. Abdusselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*, 106; Algül, *İzzuddîn b. Abdusselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 47.

onu görevinden azlettirmiş ve hapse attırmıştı. Böylelikle buradaki görevi de sona ermişti.⁵⁹

İzz b. Abdusselâm hapisten çıktıktan sonra h. 639/m. 1241 senesinde Kahire'ye gitmiş burada kadılık ve hatiplik görevini yürütmüştür.⁶⁰ O burada da aynı kararlılıkla adaletten ve haktan ayrılmadan hatiplik görevini devam ettirmiştir. Vezirin Mısır mescitlerinden birisinin bahçesine eğlence yeri inşa ettiğini haber alınca, veziri tenkid ederek, cemaatini alıp eğlence yerini yıkıma gitmiş ve orayı cemaatiyle birlikte yıkarak vezirin adalet sıfatının kalktığını ilan etmiştir. Sultan ve vezir olaydan haberdar olunca, onun yaptığı bu işe sınırlanmışlardır. Sultan, İzz b. Abdusselâm'ın daha önce Şam'da yaptığı gibi, burada da kendisine karşı hutbe irad edeceğinden korkmuş ve onu görevlerinden azletmiştir.⁶¹ Böylelikle buradaki hutbe irad etme görevi de, adaletten ve haktan ayrılmadığı için son bulmuştur.

İzz b. Abdusselâm'ın muhataplarını etkileyici bir hutbe sunumu vardır. O dokunaklı ve dinleyicinin kalbinde heyecan oluşturacak bir şekilde yavaş yavaş, anlaşılır bir üslupla konuşurdu. Gerek hatiplik görevi sırasında gerekse yapmış olduğu diğer görevler esnasında halk arasında oluşmuş yanlış inançlardan ve bid'atlardan elinden geldiğince uzak durmuş ve onları uygulamayarak doğru bildiğini ortaya koymaya çalışmış, bunu yaparken de hiç kimseden çekinmemiştir.⁶²

3.4. Kadılık

İzz b. Abdusselâm'ın yapmış olduğu görevlerden birisi de kadılıktır.⁶³ Kadılık o dönemlerde büyük bir makam ve önemli bir görev olarak görülürdü. Kadılar, şahıslar arasındaki hukuku tesis eder ve korurlar, helal ve haram olan şeyleri açıklarlardı. Kadılık ve müftülük görevlerinin ortak yönleri olmakla birlikte, kadılar doğrudan sultan tarafından atandıkları için vermiş oldukları kararlar kesinlik arz eder ve uygulanırdı. Bu yönüyle müftülük görevinden ayrılmaktaydı.⁶⁴ Kadılık göreviyle müftülük görevinin ayrıldığı

⁵⁹ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 86-87; Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 47.

⁶⁰ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 87.

⁶¹ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 318; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 101.

⁶² Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 59; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 85-86-87; Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 40.

⁶³ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Tağriberdî, *Nücûmu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 62; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 89-90; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 4; Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

⁶⁴ Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 89-90.

diğer bir nokta ise, müftülüğün İzz b. Abdusselâm'ın yaşadığı dönemde resmi bir makam olmamasıydı. Âlimler bu görevi dini emirleri tebliğ etmek amacıyla yerine getirmekteydiler.⁶⁵ Buna karşın kadılar, sultan tarafından atanıp göreve başladıkları için, kadılık makamı resmi bir görev sayılırdı.

İzz b. Abdusselâm Şam ve Mısır'da resmi ve gayri resmi olmak üzere birçok görevde bulunmuştur. Onun yapmış olduğu görevlerden birisi de kadılıktır, ancak onun Mısır da kadılık yaptığı kaynaklarda ittifakla belirtilmekle birlikte, bu görevi Şam'da yapıp yapmadığı noktasında ihtilaf vardır. Dâvûdî'nin naklettiğine göre Sultan Melik Kamil, Eş'arîliğin görüşlerini benimsediğinden dolayı da İzz b. Abdusselâm'a saygı gösteriyordu. Çünkü İzz b. Abdusselâm Şâfiî ve Eş'arî idi. Bundan dolayı Sultan Kamil'in onu Şam kadılığına getirmek istediğini söylemekte, fakat sultanın ömrünün buna yetmediğini belirtmektedir.⁶⁶ Subkî de onun, Melik Kamil devrinde Şam kadılığı ile görevlendirildiğini söylemektedir. Fakat Melik Kamil'in görevi iki buçuk ay sürdüğü için İzz b. Abdusselâm'ın kadılık görevine başlayıp başlayamadığı hakkında kesin bir bilgi yoktur.⁶⁷ İzz b. Abdusselâm'ın hayatı hakkında müstakil eser yazan Vehîbî ve Zühâyli de eserlerinde Melik Kamil'in ona kadılık görevi verdiğinden, ama iki buçuk aylık bir süre içerisinde Kamil'in ölmesi nedeniyle, onun bu görevi yerine getiremediğinden bahsedilmektedir.⁶⁸ Yine Ömer Nasuhi Bilmende "*Tabakâtü'l-Müfessirin*" adlı eserinde İzz b. Abdusselâm'ın yapmış olduğu görevlerden bahsederken, onun Şam'da yaptığı diğer görevleri belirtmekle birlikte, kadılık görevi yaptığından bahsetmemektedir.⁶⁹ Bütün bu bilgilere istinaden kanaatimiz odur ki, Melik Kamil, İzz b. Abdusselâm'a kadılık görevi vermiş, fakat Kamil'in kısa bir süre sonra ölmesi üzerine, İzz b. Abdusselâm bu göreve başlayamamıştır. Fakat İzz b. Abdusselâm'ın hayatını konu alan tabakât kitapları ve diğer eserlere baktığımızda, onun Mısır'da kadılık görevi yaptığı hakkında görüş birliği vardır.⁷⁰

Zühâyli eserinde belirttiğine göre, İzz b. Abdusselâm'a kadılık görevi verildiğinde arkadaşlarından bazıları onu tenkid ederek, bu görevi almamasını söylemişlerse de o, kadılık görevini kabul etmiş ve bu görevin Allah tarafın-

⁶⁵ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 55; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 74.

⁶⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 327-328; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 58.

⁶⁷ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 242; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 58; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 91-92.

⁶⁸ Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 58; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 91-92-100.

⁶⁹ Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

⁷⁰ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210; Tağriberdi, *Nücumu'z-zâhira*, 7: 208; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 316; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 62; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 89-90; İzz bin Abdusselâm, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, 1: 4; Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

dan kendisine verildiğini söyleyerek, Allah'ın verdiği şeye razı olduğunu ve böylelikle bu görevi kabul ettiğini söylemiştir.⁷¹

İzz b. Abdüsselâm üç kez kadılık görevini bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun nedeni adaletten ve doğruluktan ayrılmaması ve karşısındaki kim olursa olsun, yanlısını gördüğünde hak namına onu uarması ve yaptığı yanlıştan döndürmeye çalışmasıdır.⁷² Yukarıda genişçe yer verdiğimiz bu hususları özetleyecek olursak şöyle olmuştur.

Bunlardan birincisi; yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Şam kadılığıdır ki, Melik Kamil döneminde, onun tarafından, kendisine kadılık verilmiştir. Fakat bu görevi yapıp yapmadığı hususunda kesin bir bilgi yoktur veya çok kısa bir süre yapmıştır. Melik İsmail onu bu görevden azletmiştir. Daha önce neden azlettiğine genişçe değinmiştik.⁷³

İzz b. Abdüsselâm'ın kadılık görevinden ayrılmasına neden olan ikinci olay ise yukarıda "Bâyü'l-Mülûk" (Meliklerin Satıcısı) lakabı kısmında genişçe anlattığımız olaydır. Memlûk emirleri, onun kendileri hakkında verdiği fetvasını kaldırmasını istemişler fakat İzz b. Abdüsselâm verdiği bu fetvadan geri adım atmamıştır. Emirlerin durumu sultana bildirmeleri üzerine sultan, İzz b. Abdüsselâm'ın kendisini alakadar etmeyen işlere karışmamasını söylemesi, onun kadılık görevini bırakmasına neden olmuştur.⁷⁴

İzz b. Abdüsselâm'ın kadılık görevinden ayrılmasına neden olan üçüncü olay ise yukarıda genişçe bahsettiğimiz vezirin, caminin bahçesine eğlence yeri inşa ettirmesi olayıdır. Eğlence yerlerini yıktırıp vezirin adalet sıfatının yok olduğunu ilan etmesi üzerine, vezir ve sultan tarafından tenkid edilince kadılık görevini bırakmış ve artık bu göreve geri dönmemiştir.⁷⁵

Netice olarak, onun yapmış olduğu görevlerde göstermiş olduğu titizlik ve kaleme aldığı eserlerden anlaşıldığı üzere o, hayatı boyunca hukukî ve ahlakî ilkeler üzere hareket etmiştir. Bu sayede çok saygın bir ilmî kişiliğe sahip olan İzz b. Abdüsselâm kendisinden sonra birçok talebenin yetişmesine de öncülük etmiştir.

4. İzz Bin Abdüsselâm'ın Mihnesi

İslam düşünce tarihindeki kelimî tartışmalardan birisi de Kur'an-ı Kerim'in mahlûk olup olmadığı meselesidir. İslam'ın ilk asrında Kur'an mahlûk mu-

⁷¹ Zühaylî, s. 99.

⁷² Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 210-244; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 100-101.

⁷³ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 242; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 327-328; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 58; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 91-92-100; Bilmen, *Takakâtü'l-müfessirin*, 2: 571.

⁷⁴ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 216-217; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 317-318-319; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 100, 179-180-181.

⁷⁵ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 318; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 101.

dur? Yoksa gayri mahlûk mudur? Şeklinde bir tartışma mevcut değildi, ayet ve hadislerde bu konu hakkında herhangi bir izah bulunmamaktaydı. Fakat II. asrın sonları ve III. asrın başlarından itibaren ortaya çıkan, İslam âleminde geniş bir fikir mücadelesine yol açan ve birçok âlimin işkence görmesine hatta öldürülmesine kadar varan Halku'l-Kur'an meselesi, ilme karşı fazla muhabbeti olan Me'mun'un halife olmasıyla (198-218) gün yüzüne çıkmıştır. Me'mun Mutezile imamlarının etkisi altında kalarak Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü resmen ilan etmiştir. Me'mun bu arada çeşitli fakih ve muhaddisleri Kur'an'ın mahlûk olduğu fikrini kabul etmeye zorlayarak onları imtihana tabi tutmuş, kabul etmeyenleri çeşitli işkencelere (mihnelere) maruz bırakmış, tanınmış birçok ilim adamı bu işkenceler altında can vermiştir. Bunlara en iyi örneği Ahmed b. Hanbel teşkil eder. Günlerce süren münazaralardan sonra Halku'l-Kur'an meselesinin din ve itikadla ilgili bir mesele olmadığı, Allah ve Rasulünün böyle bir şeyi emretmediği sonucuna varmışlardır. Bu mesele Mutezilenin bir hâkimiyet prestiji olarak Mutasım (218-227) ve Vâsık (227-232) devrine kadar devam etmiştir. Mutevekkil döneminde (232-247) ise Halku'l-Kur'an meselesi yasaklanmış, Ehli Sünnet'in Kur'an'ın mahlûk olmadığını şeklinde ki görüşü benimsenmiştir.⁷⁶

Geçmişte Ehli Sünnet ve Mutezile arasında hararetli ve uzun tartışmalara yol açan bu mesele, İzz b. Abdusselâm'ın yaşadığı dönemde de alevlenmiştir. İzz b. Abdusselâm Şam'da müftülük görevi yaptığı senelerde Şam yöneticisi Melik Eşref Musa (h. 662/m. 1230), her mezhebe eşit davranıp, saygı duymakla birlikte kendisini Hanbeli'lere daha yakın hissetmiştir. Onların "kelamullah" konusunda ki teşbihçi görüşlerine ilgi duymuş ve devletin imkânlarını onlar için seferber etmiştir. Ayrıca Melik, döneminde ilmiyle ve duruşuyla ön plana çıkan İzz b. Abdusselâm'a karşı da sevgi ve samimi bir alaka besliyordu. Kendilerini ehli hadis diye nitelendiren bir grup, Eşref Musa'nın İzz b. Abdusselâm'ı önemsemediğini görünce Eş'arîliği, Mutezile ile aynı göstermeye çalışmıştır. Melik'in de kendilerine yakın olduğunu bilen bu ehli hadis grubu Şam'da Eş'arîlere baskı kurmaya çalışmıştır. İzz b. Abdusselâm da Eş'arî akidesine yakın olduğu için Melik Eşref'e şikayet edilir. Bu grup kendilerinin, Hanbelilerin Kur'an anlayışını benimsediklerini, İzz b. Abdusselâm'ın ise Mutezilenin Kur'an anlayışını savunduğunu söyler. Bunun üzerine emir, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı hakkında görüşlerini öğrenmek için, İzz b. Abdusselâm'a bir mektup göndertir. İzz b. Abdusselâm kendisinin imtihan edildiğini anlar ve cevap olarak sadece doğruları

⁷⁶ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 190.

yazacağını söyleyerek, meşhur akidesi olan “*Mülhâtü'l-i'tikâd*” adlı eserini yazar ve melike ulaştırır.⁷⁷

İzz b. Abdüsselâm'ın yazmış olduğu bu meşhur risalenin içeriği şöyledir.

“Hamd, izzet, celal, kudret ve kemal sahibi olan Allah’a olsun, O tek olan, bir olandır, hiçbir şeye muhtaç değildir, ama her şey ona muhtaçtır. O doğmamış ve doğrulmamıştır. Hiçbir şey onun eşi ve benzeri değildir. Hiçbir şeye benzemez ve hiçbir şey de ona benzemez.....”⁷⁸ şeklinde devam ederek ilk önce Allah’ın özelliklerini, sıfatlarını anlattıktan sonra Kur’an’ın mahlûk olup olmadığı meselesine gelerek özetle şunları söylemektedir: “Allah kadim harflerle ve seslerle değil, ezeli bir sözle konuşur. O’nun konuşmasında, mürekkebin levhalardaki ve yapraklardaki şekilleri düşünülemez. Haşviyyenin ve nifak ehlinde olanların iddia ettikleri gibi, gözlerin baktığı bir şekilde tasavvur edilemez. Bilakis yazma, kulların fiillerindedir, onların fiillerinin ise kadim olmayacağı açıktır. Allah’ın sıfatlarından birisi de ‘Kelam’ sıfatıdır. Allah’ın kelamı olan Kur’an, manen O’nun zatıyla kaim ezeli bir sıfattır. Sesler ve harflere gelince bunlar ezeli olmayıp hâdistir. Her kim, kâtibin yazısı ve okuyucunun sesleri kadim vasfının aynısıdır derse, Müslümanların icmâsına muhalefet etmiş ve dinden sapmış olur. Müslümanlara böyle bid’atlar bulaşmışken, âlim olanların doğru şeyleri gizleyerek susmaları caiz değildir. Mücessime ve müşebbiheye mensup bid’atçıların engellenmesi noktasında yöneticilerin âlimlere yardımcı olmaları, onların üzerine düşen bir sorumluluktur. Müslümanların doğru inançlarını bozan kimselere karşı yöneticilerin hoşgörülü davranması caiz değildir.”⁷⁹

İzz b. Abdüsselâm bu meşhur risalesinde Allah’ın yarattığı varlıklara benzemediğini anlattıktan sonra, Kur’an’ın manen Allah’ın zatıyla kaim ezeli olduğunu, sesler ve harflere gelince onların mahlûk olduğunu örnekler vererek açıklar. Melik Eşref’i de kendilerine ehli hadis deyip ama bid’atçılıktan ileri gidemeyen kimselere karşı uyarır. Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarının, selef âlimlerinin, bid’atçılardan uzak olduklarını söyler.⁸⁰

Kaleme aldığı risaleyi Melik Eşref’e gönderen İzz b. Abdüsselâm’ın cevabı, yanında Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbelilerin büyük âlimlerinden kimse bulduğu bir esnada ulaşır. Cevabı okuyan Melik, ilk önceleri İzz b. Abduselam’a çok kızar. Ancak âlimler “Kelamullah” meselesinde İzz b. Abdüsselâm’la aynı görüşte olduklarını beyan edince, İzz b. Abdüsselâm’a

⁷⁷ Subkî, *Tabakâtu’s-Şafiiyyeti’l-kübrâ*, 8: 218-219; Dâvûdî, *Tabakâtü’l-müfessirin*, 1: 323; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 55; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 76-163-164; Altıntaş, “İz. B. Abdüsselâm’ın İtikadî Görüşleri”, 5; Arpa, “İzzüddin b. Abdüsselâm ve Kur’an çalışmaları”, 19-20.

⁷⁸Subkî, *Tabakâtu’s-Şafiiyyeti’l-kübrâ*, 8: 219; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 165-166.

⁷⁹ Subkî, *Tabakâtu’s-Şafiiyyeti’l-kübrâ*, 8: 219-229; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 165-166-167.

⁸⁰ Subkî, *Tabakâtu’s-Şafiiyyeti’l-kübrâ*, 8: 219-229; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 165-166-167.

karşı biraz yumuşar. Melikle arasında mektuplaşma devam eder, İzz b. Abdusselâm dediklerinin arkasında her zaman yaptığı gibi kararlılıkla durur. İkili arasındaki mektuplaşmada karşılıklı sert cevaplar yazılınca Melik, İzz b. Abdusselâm'ın fetva vermesini yasaklar ve onu ev hapsine alır.⁸¹Çevresindeki âlimlerin kendisini uyarmasıyla çok büyük bir yanlış yaptığını anlayan Melik⁸²pişmanlığını şu sözlerle dile getirir: “Yaptığım şeylerden dolayı Allah’tan af diliyorum. Şüphesiz ki onun hakkında büyük bir yanlışlığa düşmüşüm. Allah adına yemin ederim ki, onu âlimlerin en zengini yapacağım.”⁸³ Melik Eşref, mazeretler ileri sürerek ondan özür dilemiş, ama İzz b. Abdusselâm, ondan hiçbir şey kabul etmeyerek⁸⁴ kararlı duruşunu ortaya koymuştur.

5. İlmî Şahsiyeti

İzz b. Abdusselâm'ın, Şam Emevi Camisinde yaşamış olduğu hadiseden sonra, Ebu İshak eş-Şirazi'nin “*Tenbîh*” adlı kitabını alıp okumasıyla başlayan ilim yolculuğu,⁸⁵ kesintisiz olarak devam etmiştir. Dönemindeki önemli hocalardan İslami ilimleri tahsil etmiş, ulaştığı ilmî seviye ve saygınlığıyla büyük bir itibar elde ederek çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Ayrıca hemen hemen bütün şer’i alanlarda eserler kaleme almıştır. Bu bölümde İzz b. Abdusselâm'ın hocalarını, talebelerini ve yazmış olduğu eserleri sıralayacağız.

5.1. Hocaları

Şam, Mısır ve Bağdat'ta çeşitli ilim meclislerinde bulunan İzz b. Abdusselâm, birçok âlimle karşılaşmış, onlardan fıkıh, fıkıh usulü, tefsir, hadis, kelam, gibi şer’i ilimler tahsil etmiştir. İzz b. Abdusselâm'ın ilmî şahsiyetinin oluşmasına ve önemli bir âlim olmasına katkı sağlayan hocaları şunlardır:

Abdullatîf el-Bağdâdî (h. 596/m. 1200)

Berakât b. İbrâhîm b. Huşûî (h. 597-598/m. 1201-1202)

Kâsım b. Asâkir (h. 600/m. 1204)

Hanbel er-Rusâfî (h. 604/m. 1208)

Amr b. Tabarzed (h. 607/m. 1211)

Cemaleddîn İbnü'l-Herestânî (h. 614/m. 1217)

⁸¹ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 232-233-234; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 325-326-327; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 170-171.

⁸² Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 327; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 171.

⁸³ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 237; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 171.

⁸⁴ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 238-239; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 172-173.

⁸⁵ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 212-213; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 321; Vehîbî, *İzz b. Abdusselâm*, 50; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 46-47.

Fahreddîn b. Asâkîr (h. 620/m. 1223)

Seyfeddîn el-Âmidî (h. 631/m. 1233)⁸⁶

5.2. Talebeleri

İzz b. Abdusselâm, Şam ve Mısır'da müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Yetiştirdiği talebeler arasında yaşadığı dönemde ve sonraki dönemlerde iz bırakmış olan, Ebu Şâme el-Makdisî (h. 665/m. 1267), İbrahim el-Firkâh (h. 690/m. 1291), İbn Dakîk el-İd (h. 702/m. 1303) gibi zatlar da bulunmaktadır.⁸⁷

Talebelerinden öne çıkanlar arasında şu isimleri zikredebiliriz.

Nâsiruddîn İbnu'l-Munîr el-İskenderânî (h. 610/m. 1213)

Şerefeddin et-Tilmîsânî (h. 644/m. 1246)

Ebu'l-Mekârim b. Müsdî (h. 663/m. 1255)

Taceddîn b. Bintü'l-Eizz (h. 665/m. 1257)

İbnu'l Ömer el-Cezerî (h. 665/m. 1257)

Nâsiruddîn b. et-Tabbâh (h. 669/m. 1271)

Osmân b. Abdulkerîm es-Sinhâcî (h. 674/m. 1276)

Celaeddin ed-Deşnâvî (h. 677/m. 1278)

Yahyâ b. Abdulazîz el-Cezzâr (h. 679/m. 1280)

Ebu Abdullah b. Numân et-Tilmîsânî (h. 683/m. 1284)

Şihabeddîn el-Karâfi (h. 684/m. 1285)

İbrahim b. Abdulazîz b. Abdusselâm (h. 686/m. 1287)

Ebû Ahmed b. Zeytûn (h. 691/m. 1292)

Ömer b. Mekkî b. Mürehhil (h. 691/m. 1292)

İbnu'l-Kammâz el-Endelüsî (h. 693/m. 1294)

Ebu'l-Abbas en-Nablûsî (h. 694/m. 1295)

Takiyyeddîn b. Bintü'l-Eiz (h. 695/m. 1296)

Zeyneddin İbnu'l-Munîr (h. 695/m. 1296)

Abdullatif b. Abdulazîz b. Abdusselâm (h. 695/m. 1296)

Ahmed b. Muhsin b. Necmeddîn el-Ensârî (h. 699/m. 1300)

Ahmed b. Ahmed el-İşbîlî (h. 699/m. 1300)

Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî (h. 705/m. 1306)

⁸⁶ Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 310; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 56-57-58; Algül, *İzzuddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 25-26.

⁸⁷ Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 107-112; Zühaylî, *İzz b. Abdusselâm*, 150-161.

Ebu'l-Hasan Alâeddin Ali b. Muhammed el-Bâcî (h. 714/m. 1314)

Muhammed b. Süleyman ez-Zevâvî (h. 717/m. 1317)

Ömer b. Ahmed es-Süveydâvî (h. 726/m. 1326)

Mansûr b. Ahmed b. Abdulhak el-Malikî (h. 731/m. 1331)

Şerefeddin el-Bârızî (h. 738/m. 1338)

İbnu'l-Hatîb el-Hakkarî (h. 767/m. 1366)⁸⁸

5.3. Eserleri

İzz b. Abdüsselâm, hayatını ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmış ender şahsiyetlerden birisidir. Hayatı boyunca çok sayıda talebe yetiştirmiş ve önemli eserler yazmıştır.

Bu bölümde onun eserlerini başlıklar halinde vereceğiz.

Tefsire Dair Eserleri

Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm

Muhtasaru Tefsîri "en-Nuket ve'l-Uyûn lil-Mâverdi"

el-Fevâid fî Müşkili'l-Kur'ân

el-İşâratü ile'l-Îcâz fî Ba'dı Envâi'l-Mecâz

Emâlî İzzeddîn b. Abdüsselâm⁸⁹

Hadis ve Siyere Dair Eserleri

Muhtasaru Sahîhi Müslim

Şerhu Hadîs "La Darar velâ Dırâr"

Şerhu Hadîs "Ümmü Zer"

Meclisu Zemmi'l-Haşişe

Tergîbu Ehli'l-İslâm fi Sukne's-Şâm

Kıssatü Vefâti'n-Nebî

Bidâyetü's-Sûl fi Tafdîl'r-Rasûl⁹⁰

⁸⁸ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 209-210; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 310; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 107-112; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 150-161; Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*, 27-28.

⁸⁹ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 115; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 136-137; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 38-39-40.

⁹⁰ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 115; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 136-137; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 40-41.

Kelama Dair Eserleri

el-Fark Beyne'l-İslâm ve'l-İman
 Risale fî İlmi't-Tevhîd
 el-Mülha fî'l-İ'tikâd
 Ehvâlu'n-Nâsi Yevme'l-Kiyâmeti ve Zikru'l-Hâsirîne Minhum
 Nubzetün Müfîdetün fî'r-Reddi Ale'l-Kâili Bi-Halki'l-Kur'ân
 Vasiyyetu'ş-Şeyh İzzeddîn⁹¹

Fıkha Dair Eserleri

el-Cem'u Beyne'l-Hâvî ve'n-Nihâye
 Ahkâmu'l-Cihâd ve Fadlühü
 el-Ğâye fî İhtisârî'n-Nihâye
 Makâsıdu's-Savm
 Menâsikü'l-Hac
 Makâsıdu's-Salât
 el-Fetâvâ'l-Mevsiliyye
 el-Fetâvâ'l-Mısrıyye
 Salâtü'r-Reğâib⁹²

Fıkıh Usulüne Dair Eserleri

el-İmâm Fî Beyâni Edilleti'l-Ahkâm
 Şerhu "El-Müntehî's-Suali ve'l-Emeli Fî İlmi'l-Usûli ve'l-Cedel"
 el-Kavâidu's-Suğrâ
 Kavâidu'l-Ahkâm Fi Mesâlihi'l- Enâm⁹³

Tasavvuf ve Ahlaka Dair Eserleri

Mesâilu't-Tarîkat Fî İlmi'l-Hakîka
 Şeceratu'l-Maârif ve'l-Ahvâl ve Sâlihu'l-Akvâl ve'l-A'mâl

⁹¹ Subkî, *Tabakâtu'ş-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 115; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 140-141; Altıntaş, "İz. B. Abdüsselâm'ın İtikâdî Görüşleri", 6-7-8-9; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmi Şahsiyeti", 43-44.

⁹² Subkî, *Tabakâtu'ş-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 116; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 141-142-143-144; Algül, "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmi Şahsiyeti", 41-42-43.

⁹³ Subkî, *Tabakâtu'ş-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 116; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 145-146.

Muhtasarı Riâye el-Muhâsibî
Nihâyetü'r-Rağbe Fî Edebi's-Suhbe
Risâle Fî'l-Kutub ve'l-Ebdâl ve'l-Erbâin
Fevâidu'l-Belvâ ve'l-Mihan⁹⁴

Kendisine Nispet Edilen Eserler

el-Meâd Fî Mevârîsi'l-İbâd
Keşfu'l-İşkâlât An Ba'di'l-Âyât
Hallu'r-Rumûz ve Mefâtihu'l-Kunûz
Keşfu'l-Esrâr An Hikemi't-Tuyûr ve'l-Ezhâr
Ferâidu'l-Fevâid ve Teâridu'l-Kavleyn li-Müctehidin Vahid
el-Ucûbetu'l-Kâta li-Huceci'l-Husûmi li'l-Esileti'l-Vakiati fî Kulli'l-Ulum
Selâsete ve Selâsûne Aşran Fî Medhi'l-Kâ'be⁹⁵

Sonuç

İzz b. Abdüsselâm hem Eyyubiler, hemde Memlukler döneminde yaşamış, İslam dünyasının önde gelen şahsiyetlerinden birisidir. Döneminde görüş, düşünce ve örnek kişiliğiyle şöhret kazanmış önemli bir İslam âlimidir. İslami ilimlerin hemen hemen bütün alanlarında eserler kaleme almış, dönemindeki siyasal gelişmelerden uzak kalmayarak iktidarlar üzerinde etkin bir nüfuz sahibi olmuştur. Yaşadığı dönemde resmi ve gayri resmi önemli görevlerde bulunmuş, doğru bildiği yoldan makamını bırakmak ve hapse atılmak pahasına da olsa ayrılmamıştır. Mezhep taassubunun zirvede olduğu bir dönemde, bir müctehid tavrıyla özgün olmayı başarmış, daima hak bildiğini ifade etmeye çalışmıştır. Kısacası İzz b. Abdüsselâm hayatını ilme vakfetmiş, yaşantısıyla hem kendi döneminde, hem de sonraki dönemlerde derin izler bırakmış ve kaleme aldığı eserleriyle günümüze kadar gelebilmiş önemli bir İslam âlimidir.

⁹⁴ Subkî, *Tabakâtu's-Şafiyyeti'l-kübrâ*, 8: 247-248; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirin*, 1: 320; Vehîbî, *İzz b. Abdüsselâm*, 116-117; Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 147-148-149; Algül, "İzzüddin b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti", 44-45.

⁹⁵ Zühaylî, *İzz b. Abdüsselâm*, 139-140.

Kaynakça

- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*. "Basılmış Doktora Tezi", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Algül, Adnan. "İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın Hayatı ve İlmî Şahsiyeti". *Ekev Akademi Dergisi* 20/67(Yaz 2016): 31-58.
- Altıntaş, Ramazan. "İzz b. Abdüsselâm'ın İtikadî Görüşleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000): 77-128.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn. Abdüsselâm, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 284-286. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Arpa, Abdulmuttalip. *İzz b. Abdüsselâm ve el-işâre ile'l-icâz fi ba'zı envâi'l-mecâz*. "Basılmamış Doktora Tezi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Arpa, Abdulmuttalip. "İzzüddin b. Abdüsselâm ve Kur'an Çalışmaları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2010): 15-42.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Tabakâtü'l-müfessirin*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Dâvûdî, Şemsüddin Muhammed b. Ali. *Tabakâtü'l-müfessirin*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l Kutubi-İlmiyye, (ts.).
- Edirnevî, Ahmed b.Muhammed. *Tabakâtü'l-müfessirin*. Thk. Süleyman b. Salih el-Huzi. Medinetü'l-Münevver: Mektebetü'l-Ulumi'l-Hikme, 1997.
- Kavşut, M. Sait. *İzz b. Abdüsselâm ve Ahlak Anlayışı*. "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Merağî, Abdullah Mustafa. *el-Fethu'l-mubîn fi tabakâtü'l-usuliyin*, Nşr. Muhammed Ali Osman. y.y. Matbaatü'l-Ensari's-Sünneti'l-Ma, 1366/1947.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Sultânü'l-ulema bai'ü'l-umerâ*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Sellâmî, Ebu'l-Meâlî Muhammed b. Râfî b. Hicris. *Tarihü ulemâi Bağdad*, Thk. Abbas el-Azâvî. Beyrut: ed-Darü'l-Arabiyyetü li'l-Mevsuat, 2000.
- Subkî, Tâcüddîn Abdulvehhab Hasan Ali. *Tabakâtü's-Şafiiyyeti'l-kübrâ*, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tânâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Huluv. Halep: Darü'l-İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1982.
- İzzüddin Abdulaziz b. Abdüsselâm b. Ebi'l-Kâsım b. Hasan b. Muhammed b. Mühezzeb es-Sülemî. *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Thk. Ahmed Fethi Abdurrahmam. Lübnan: Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, 2008.
- İbn. Kesîr, İmadüddîn Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *en-Nihâye ve'l-bidâye*. Thk. Abdullah b. Abdülmühsin et-Türkî. Kahire: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî. *Tabakâtü's-Şafiiyye*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- Tagrıberdi, Cemâleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf b. Tagrıberdi'l-Atabekî. *en-Nücûmu'z-zâhira fi müluki Mısır ve'l-Kahire*, (ys. ve ts.).
- Vehîbî, Abdullah İbrâhîm. *el-İzz b. Abdüsselâm hayâtuhû ve âsâruhû ve menhecuhû fi't-tefsir*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1402/1982.
- Zühayli, Muhammed. *İzz b. Abdüsselâm*. Dımaşk: Daru'l-Kalem, 1998.

